

А. В. ЛУЗАН

Аліна Володимирівна Лузан, здобувач Київського університету права НАН України

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВІНАХОДІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ, ПОНЯТІЙНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Останнім часом провідні науковці нашої держави висловлюють все більше занепокоєння сучасним станом розвитку юридичної науки, виокремлюючи низку негативних факторів, що зумовлюють дану проблему. Серед них можна назвати як загальні чинники: недостатнє фінансування, відсутність державної підтримки, сучасні політико-соціальні негаразди тощо, так і спеціальні: еkleктизм¹ у науковому пізнанні, втрата наукового потенціалу через відтік кадрів, безсистемність наукового пізнання, суб'єктивний підхід у визначенні понятійного апарату та основних методологічних орієнтирів тощо. Саме наукове пізнання правових процесів та явищ, що об'єктивно існують у суспільстві, має стати базовим підґрунтям при регулюванні суспільних відносин, визначенні принципів та основних правових засад практичної діяльності державних органів, які повинні спрямовуватися на забезпечення ефективного функціонування всієї правової, а відтак і економічної систем держави.

Право інтелектуальної власності в умовах глобалізації вже давно займає провідне місце в економіці розвинених світових країн, таких як США, Китай, Японія та країнах Європейської Спільноти. Це зумовлено розумінням необхідності вироблення єдиної концепції правової охорони об'єктів інтелектуальної власності (ІВ). Україна, як проєвропейська держава, безумовно, докладає зусилля, намагаючись відповідати світовим тенденціям та вимогам сучасності, однак, на превеликий жаль, ці спроби не завжди можна вважати вдалим. Одним із головних шляхів подолання даної проблеми може стати конкретизована та результативна співпраця між науковою, правовою, економічною, політичною та промисловою елітами, кожна з яких має зробити свій вагомий внесок у забезпечення раціональної та ефективної системи охорони об'єктів інтелектуальної власності загалом та винаходів, як об'єктів патентного права, зокрема. При цьому основний принцип взаємодії вказаних суб'єктів повинен відображатися у чітко визначених формах та методах їх співпраці та зорієнтований на досягнення кінцевого позитивного результату.

Сучасний стан розвитку інформаційного суспільства – суспільства знань, визначає за необхідне привести наукову, науково-педагогічну і науково-технічну діяльності, які на сьогодні посідають місце одного з неодмінних і провідних напрямів діяльності держави, до визначення вискоєфективного інструментарію підвищення практичної результативності².

Виходячи з даної концепції, сучасний підхід до проблеми цивільно-правової охорони винаходів в Україні та ЄС передбачає узагальнення теоретичного та нормативного матеріалу з метою визначення основного понятійного апарату, методологічної бази дослідження задля формулювання основних проблем наукового, а відтак і практичного аспектів цивільно-правової охорони винаходів та в майбутньому рекомендацій щодо їх подолання.

Для досягнення поставлених цілей, нами був обраний наступний шлях пізнання, який включає в себе такі кроки: 1) відобразити суть цивільно-правової охорони винаходів; 2) використовуючи методологічну призму, визначити основний понятійний апарат; 3) на підставі отриманих результатів визначити основну проблематику сучасного стану цивільно-правової охорони винаходів, що становитиме майбутню основу наукового дослідження.

У попередніх дослідженнях нами вже були зроблені спроби розкрити суть визначення «цивільно-правова охорона винаходів». Резюмуючи їх висновки, під цивільно-правовою охороною винаходів слід розуміти систему міждержавних, а також національних заходів та способів, що закріплені в цивільних та міжнародно-правових нормах, які спрямовані на забезпечення, визнання та прагнення до отримання дозволу на розпорядження (реалізацію) винахідником комплексу майнових та пов'язаних із ними, особистих немайнових прав на створений об'єкт, що відповідає сукупності істотних умов, а також забезпечують механізм захисту прав та законних інтересів від протиправних посягань з можливістю застосування до порушників цивільно-правових санкцій.

Однак у процесі дослідження даного питання були виокремлені наступні істотні проблеми.

1. Незважаючи на велику зацікавленість проблемою визначення поняття «правова охорона» провідними вченими в галузі юриспруденції як радянського, так і сучасного періодів (І. П. Голосніченко, Н. І. Матузов, Г. Н. Стоякін, С. С. Алексєєв, Г. В. Мальцев, М. С. Малеїн, Т. Б. Шубіна, О. С. Мордовець, В. О. Юрченко, О. О. Тархов, Ю. К. Толстой, О. П. Сергєєв, Е. П. Гаврилов, І. В. Венедиктова, Р. О. Денчук, І. Г. Запорожець, В. І. Абрамов та ін.), воно так і не було впроваджене в систему українського законодавства. При цьому багатоплярність його сприйняття породжує неоднозначність і в його науковому трактуванні.

2. Перша проблема породжує наступну, яка полягає в частому ототожненні як у наукових, так і в нормативних джерелах, з першого погляду, близьких за змістом понять «охорона» та «захист», які за своєю суттю такими не є, оскільки захист може бути лише складовою охорони.

3. Крім того, Закон України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» не поділяє власне правову охорону даних об'єктів за галузевою ознакою, внаслідок чого повноваження владних суб'єктів, які залучені до даного процесу, регламентовані недостатньо чітко, а відтак їх діяльність за деякими напрямками є недостатньо ефективною. Основні претензії США, Європейського союзу, IFPI, Міжнародного альянсу інтелектуальної власності (ІПА), інших міжнародних організацій викликає в Україні не законодавство як таке, а ефективність його реалізації³.

Дані прогалини та колізії як в юридичній науці, так і в нормотворчій практиці, є неприпустимими. Філософ китайської давнини Конфуцій зазначав: «Коли слова втрачають своє значення, народ втрачає свою свободу»⁴. Саме тому науковий аналіз суті цивільно-правової охорони винаходів потребує застосування нового методологічного підходу в процесі дослідження.

Отже, ґрунтуючись на поглядах Ю. К. Толстого, О. П. Сергєєва, Д. В. Горбася, Е. П. Гаврилова, І. В. Венедиктової під цивільно-правовою охороною винаходів слід розуміти не лише систему заходів та способів, а й діяльність суб'єктів, спрямовану на досягнення певного позитивного результату.

Так, С. Г. Гордієнко для того, щоб визначити сутність і зміст діяльності державних органів, пропонує розглядати будь-яку діяльність як систему. Найбільш раціональною системою, що відбиває сутність і зміст діяльності, може бути система таких структурних елементів: *мета і завдання, об'єкт, предмет, суб'єкт, види, форми, методи, сили, засоби, процес фізичної діяльності та результат*⁵.

Д=М+З+Об-т+Пр-т+Суб-т+В+Ф+М-д+С+З-би+Фіз.Д=Результат

Однак необхідно розуміти, що категорія «діяльність» здебільшого характеризує поняття «захист», аніж «охорона», оскільки останнє є ширшим і повинно включати, окрім зазначених вище елементів, також: *систему норм та дві форми діяльності (у першому випадку владних суб'єктів, а в другому – правовласників), а як наслідок ряд додаткових елементів*. Таким чином, система цивільно-правової охорони винаходів, як фундаментальний критерій у процедурі визнання винаходу об'єктом інтелектуальної власності та його захисту, буде мати наступний вигляд:

ЦПОВ= СН(Д1+Д2) де:

ЦПОВ – цивільно-правова охорона винаходів;

СН – система національних та міжнародних норм, що регулюють питання охорони та захисту винаходів;

Д1 – діяльність владних органів, яка спрямована на забезпечення, визнання та прагнення до отримання дозволу на розпорядження (реалізацію) винахідником комплексу майнових та пов'язаних із ними, особистих немайнових прав на створений об'єкт, який відповідає сукупності істотних умов, шляхом імплементації новітніх європейських тенденцій та забезпечення механізму їх реалізації;

Д2 – діяльність винахідників та майбутніх патентовласників, метою якої є створення винаходу, отримання відповідного охоронного документу, що визначає майнові та особисті немайнові права, вказаних суб'єктів і тим самим забезпечує механізм захисту прав та законних інтересів від протиправних посягань з можливістю застосування до порушників цивільно-правових санкцій.

Оскільки всі основні елементи формули вбачаються як самостійні системи, що утворюють комплексну систему цивільно-правової охорони винаходів, у структуру їх дослідження має бути закладений системний метод наукового пізнання.

Основні ознаки таких систем – *інтегративність*, колективність; *компоненти*, частини, саме те, із чого утворюється ціле і без чого воно не можливе; *наявність структури*, внутрішньої організації системи; *доцільність* – прагнення досягнення певної мети; *наявність системно-функціональних ознак* (існування мети, позицій; набір засобів для досягнення цієї мети, засобів та компонентів, що за своєю суттю є модулями; досягнення підцелей як результат функціонування компонентів); *системно-комунікативні ознаки* (система – компонент іншої системи, взаємозалежна з іншими системами більш високого або низького рівня); *історичні ознаки* (час є невід'ємною характеристикою системи); *інтегративні ознаки*, точніше *управлінські*; *інформаційні ознаки* (інформація як засіб зв'язку компонентів один з одним, кожного з них із системою, а системи із середовищем)⁶.

Однак необхідно пам'ятати, що, окрім перерахованих ознак даного методу, об'єктивно існує система міжнародних та національних правових норм, в залежності від галузевої приналежності яких формуються функціональні ознаки систем. Для системи Д1 здебільшого характерний імперативний метод правового регулювання, система ж Д2 характеризується в більшій мірі диспозитивними ознаками. У цьому також вбачається одна з проблем осмислення суті цивільно-правової охорони, адже в основу цивільно-правового методу покладений принцип диспозитивності, у той час як у процесі правової охорони винаходів використовується низка імперативних елементів. Але імперативні елементи притаманні також сімейному й житловому праву, які є підгалуззями цивільного права, а, отже, немає достатніх підстав вважати, що право інтелектуальної власності не може мати змішаний метод правового регулювання. Підсумовуючи наведені аргументи, ми можемо стверджувати, що цивільно-правова охорона винаходів є складною багатоступеневою системою, що включає в себе взаємопов'язані системи, кожна з яких має свої сутнісні характеристики та елементи, а також специфічний системно-правовий метод наукового пізнання.

Поступово переходячи до визначення та осмислення понятійно-категоріального апарату, вбачаємо доцільним зупинитися на основному елементі системи цивільно-правової охорони винаходів – власне понятті «винахід».

Закон України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» визначає винахід (корисну модель) як результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології⁷. Однак необхідно відмітити, що дане трактування не можна назвати вдалим, у чому вбачається ще одна проблема: нормотворець практично ототожнює поняття «винахід» та «корисна модель», що породжує вже не теоретичні, а практичні перепони при обранні патентної процедури. Як результат, можемо констатувати випадки, коли охоронним документом для винаходів стають деклараційні патенти на корисні моделі, в наслідок чого зменшуються строки правової охорони або, навпаки, створена по суті та ознакам корисна модель охороняється патентом і безпідставно отримує певні переваги.

Тим не менш винахід за своєю природою – поняття багатогранне, і для визначення його суті недостатньо лише простого теоретичного осмислення, необхідне застосування комплексу методологічних підходів: емпіричного, раціоналістичного (у тому числі й критичного раціоналізму), діалектичного, науково-матеріалістичного, структурно-функціонального, історичного тощо. Спираючись на обрані філософські підходи при осмисленні суті оточуючих нас предметів, ми можемо дійти висновку, що всі речі, які нас оточують, так чи інакше є результатом інтелектуальної діяльності людини в різних сферах технологій, однак на різних історико-еволюційних етапах існування суспільства. Отже, для того, щоб розкрити поняття «винахід» у його сучасному розумінні, пропонуємо на підставі аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення схарактеризувати даний багатогранний об'єкт через призму його класифікації. Даний підхід ми вважаємо цілком вдалим, і в основу поділу винаходів на класи за найбільш загальними критеріями схожості та відмінності пропонується покласти такі ознаки як: об'єкт (матеріальне вираження винаходу); охороноздатність; складність; походження; суб'єктний склад; територіальне поширення дії патенту; строк дії правової охорони; сфера застосування. Отже:

– за об'єктом (матеріальним вираженням) винаходи поділяються на: продукти – пристрої, речовини, штами мікроорганізмів, культури рослин та тварин тощо; способи/процеси – спосіб виготовлення, спосіб зміни, процес визначення (вимірювання, діагностика тощо); нові застосування відомих продуктів, способів, речовин, штамів мікроорганізмів тощо.

– за критеріями охороноздатності винаходи можна поділити на: охороноздатні – ті, що відповідають усім умовам надання правової охорони (новизні, винахідницькому рівню/неочевидності, засадам моралі, безпеки, є промислово придатними тощо); неоохороноздатні – ті, що не повною мірою відповідають умовам надання правової охорони, але можуть стати відповідними.

– за складністю винаходи бувають: прості; складні;

– за походженням можна виділити: звичайні (побутові) винаходи; службові винаходи; секретні винаходи.

– залежно від суб'єктного складу винаходи можна характеризувати: а) за правом авторства: індивідуальні; колективні; б) за правом патентоволодіння: ті, що належать фізичній особі-винахіднику; ті, що належать юридичній особі-патентовласнику; набуті особою- правонаступником; отримані дозвільним шляхом;

– за територією поширення дії патенту: національні; іноземні; міжнародні;

– за строком дії правової охорони: деклараційні; присікальні (преклюзивні); загальні; продовжувальні.

Таким чином, найбільш повно та змістовно поняття винаходу висвітлено В. Н. Лопатіним, який характеризує його як таке, що підлягає охороні технічного рішення в будь-якій сфері, віднесене до продукту (зокрема, пристрою, речовини, штаму мікроорганізму, культури рослин та тварин) або способу (процес здійснення дії над матеріальним об'єктом за допомогою матеріальних засобів), що відповідає вимогам (критеріям, ознакам) новизни, винахідницькому рівню та промислової придатності, дає позитивний ефект і кваліфіковане таким у встановленому порядку державним органом⁸.

Однак дане визначення хоча і є найбільш повним та конкретним, породжує більше запитань, аніж відповідей. Зокрема, виникають питання щодо визначення таких понять, як «технічне рішення», «продукт», «пристрій», «речовина», «штам мікроорганізму», «культура рослин та тварин» (а також відмінність поняття «культура рослин» від «сорту рослини», яким правова охорона не надається), «спосіб» (як процес здійснення дії над матеріальним об'єктом за допомогою матеріальних засобів), «новизна», «винахідницький рівень», «промислова придатність», «позитивний ефект винаходу». Проблема постає в тому, що для розкриття суті даної термінології необхідне використання не суто теоретичного інструментарію, а й сукупності практичних знань різних сфер науково-технічних, соціальних, економічних, природознавчих та інших галузей і тому може бути виділене в окреме дослідження.

Таким чином, можна окреслити коло основоположних проблем наукового пізнання та визначення понятійно-методологічного підґрунтя системи цивільно-правової охорони винаходів.

1. З огляду на те, що винахід є складним, багатогранним явищем, розкриваючи його суть для визначення поняття недостатньо лише еkleктичних знань. Адже, ґрунтуючись тільки на правовому, економічному, соціальному, технологічному, історичному підходах, виникає ризик поверхневого, фрагментарного та несистемного осмислення цього складного елементу системи, і, як наслідок, виникнення зайвих практичних проблем у процесі набуття винаходом правової охорони. Незважаючи на те, що в звичайному житті будь-яка особа без зайвих зусиль розуміє значення цього слова. Тому нормативне визначення поняття «винахід» у Законі України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» хоча і має конкретний характер, для все-

бічного осмислення його суті необхідне абстрагування та звернення до спеціальної літератури не лише правового характеру.

2. Власне, упротиріч багатьом спробам визначити поняття «цивільно-правова охорона винаходів», вчені так і не досягли одностайності в даному питанні, що в локальних масштабах породило хоч і незначний, проте певний «науковий хаос». Як наслідок, невирішеним залишається питання стосовно складових та елементів вищевказаної системи, що в поєднанні з першою проблемою ускладнює і без того непростий механізм практичної реалізації прав та обов'язків суб'єктів, які беруть участь у цьому процесі. Тому необхідне вироблення та впровадження єдиного понятійного апарату, щоб уникнути неоднозначності в розумінні суттєвих та змістовних категорій права інтелектуальної власності.

3. Також необхідно на законодавчому рівні розмежувати схожі за змістом, однак різні за суттю поняття «охорона» та «захист». Бо незважаючи на певні спроби Конституційного Суду України, своїм рішенням від 1 грудня 2004 року №1-10/2004 внести певну ясність, на практиці правовими нормами вони досі ототожнюються в багатьох цивільно-правових та інших джерелах.

4. Достатньо обґрунтованою, на наш погляд, вбачається точка зору, згідно якої охорона винаходів є категорією цивільного права та міжнародного права, як його складовою, яким притаманний диспозитивний метод правового регулювання, з елементами імперативних ознак. Норми ж адміністративного, кримінального та трудового права забезпечують саме захист прав інтелектуальної власності, зокрема й на винаходи, як його об'єктів.

Підсумовуючи викладене і дотримуючись концепції конкретизації повноважень в процесі співпраці між науковцями, правознавцями, економістами, політиками, промисловцями та винахідниками, цілі статті можна вважати досягнутими.

¹ Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с. – С. 163.

² Гордієнко С. Г. Захист інтелектуальної власності в Україні в сучасних умовах : Курс лекцій. – К. : Поліграфічне підприємство «Гранна», 2011. – 480 с. (стор. 12).

³ Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України / За ред. Ю. М. Капіці ; кол. авторів : Ю. М. Капіца, С. К. Ступак, В. П. Воробйов та ін. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. – 1104 с. – С. 73.

⁴ Електронний ресурс – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/zorivchak3.htm>

⁵ Гордієнко С. Г. Вказана праця. – С. 46.

⁶ Афанасьев В. Г. Системность и общество. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с. – С. 33.

⁷ Закон України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>

⁸ Лопатин В. Н. Интеллектуальная собственность: словарь терминов и определений / Респ. науч.-исслед. ин-т интеллектуал. собственности (РНИИИС). – М. : ИНИЦ «ПАТЕНТ», 2012. – 150 с. – С. 26.

Резюме

Лузан А. В. Цивільно-правова охорона винаходів: методологічні, понятійні та практичні проблеми наукового пізнання.

У статті досліджуються методологічний та понятійно-категоріальний апарат складної системи патентування винаходів, що включає підсистеми та елементи. Розкривається суть діяльності зі створення належних умов для розвитку відносин промислової власності з точки зору наукового аспекту пізнання. Ґрунтуючись на результатах дослідження, робиться спроба визначити основні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Ключові слова: цивільно-правова охорона, винахід, система, елемент, методологія, суть, поняття, класифікація.

Резюме

Лузан А. В. Гражданско-правовая охрана изобретений: методологические, понятийные и практические проблемы научного познания.

В статье исследуются методологический и понятийно-категориальный аппарат сложной системы патентования изобретений, который включает в себя подсистемы и элементы. Раскрывается суть деятельности по созданию надлежащих условий для развития отношений промышленной собственности с точки зрения научного аспекта познания. Основываясь на результатах исследования, делается попытка выделить основные проблемы и предложить пути их решения.

Ключевые слова: гражданско-правовая охрана, изобретение, система, элемент, методология, суть понятия, классификация.

Summary

Luзан А. Civil legal protection of inventions: methodological, conceptual and practical problems of scientific knowledge

The article examines the methodological and conceptual-categorical apparatus of a complex system of patenting inventions, which includes sub-systems and components. Reveals the essence of the activities to create appropriate conditions for the development of industrial property relations in terms of the scientific aspects of cognition. Based on the results of the study, an attempt is made to identify the main problems and suggest solutions.

Key words: civil protection, the invention, a system element, the methodology, the essence of the concept, classification.

Отримано 20.06.2014